

Müasir dövrdə ana dilimizdə canlı ünsiyyət zamanı, xüsusən də kütləvi informasiya vasitələrində feillərlə əlaqədar ən ciddi və ən çox yol verilən pozuntu mış, miş, muş, müş “nəqli keçmiş zaman şəkilçisinin işlədilməsi ilə bağlıdır. Hər bir leksik və qrammatik şəkilçi dilin yüz illərlə davam edən təkamül prosesinin məhsulu olaraq meydana çıxır. Onların hansısa subyektiv münasibətlər mövqeyindən dəyərləndirilməsi yolverilməz səhv olardı.

sifətlərə qarşı da yönəldiyini göstərir. Məlum olduğu kimi, “-acaq” şəkilçili feili sifətlər gələcək, “an” şəkilçili feili sifətlər indiki, “-mı” şəkilçili feili sifətlər isə keçmiş zaman anlamı daşıyır. Yəni, “yazılmış yazı” ifadəsi keçmiş, “yazılacaq yazı” gələcək zamana aid olduğu kimi, “yazılan yazı” ifadəsi də indiki zamana aiddir. Təbii ki, zəruri üslubi məqamlarda bu formalar bir-birini əvəz edə bilirlər, ancaq

pozuntusu ilə üzlaşırik.

Yaxud, başqa bir qəzetdə belə bir başlıq görürsən: “Türkiyə universitetlərində təhsil alan azərbaycanlı gənclər Bakıda bir araya gəldilər.” Düşünürsən ki, görəsən, bu gənclər ilin ortasında dərslərini buraxıb Bakıya niyə toplaşdılar? Materialı oxuyandan sonra aydın olur ki, söhbət Türkiyə universitetlərində təhsil almış gənc mütəxəssislərdən gedir.

Dilimizin ifadə imkanlarını azaltmamaq

Məlum olduğu kimi, dilimizdə nəqli keçmiş zamanın iki variantı var: “-mı” və -ib, ub, üb, ib şəkilçiləri ilə düzələnər. Onların hər birinin yerli yerində işlədilməsi dilimizin ifadə imkanlarını ikiqat artırır.

Bütün şəxslərin həm təkində, həm də cəmində işlənən “-mı” variantından fərqli olaraq, “-ib” variantı birinci şəxsdə (nə təkdə, nə də cəmdə) işlənməz. Deməli, bu variant istifadə imkanlarına və ifadə potensialına görə birincidən məhduddur. Hərçənd ki, təxminən XVII əsrə qədər “-ib” variantı birinci şəxsdə də işlənirdi. Füzulidən bir beyti yada salaq:

*Eşq daminə giriftar olalı zar olubam,
Nə bəladır ki, ona böylə giriftar olubam.*

Lakin Azərbaycan dili sonrakı təkamül prosesində hətta özünün ən böyük şairinin xatirinə belə, bu formanı mühafizə edib saxlamağı lazım bilmədi... Yeri gəlmişkən, bu şəkilçilərin hər ikisinin bir kontekstdə paralel işlədilməsinə aid yenə Füzulinin dilində unikal bir örnəyə rast gəlirik:

*Adəm əvvəl səri-kuyın
verib almış cənnət,
Eşidib tənə-mələk,
sonra peşiman olmuş.*

Bu nümunə əyani şəkildə göstərir ki, nəqli keçmiş zamanın hər iki formasını düzgün və yerli yerində işlətməklə dilimizə daha geniş və dəqiq ifadə imkanları, poetik tutum vermək mümkündür.

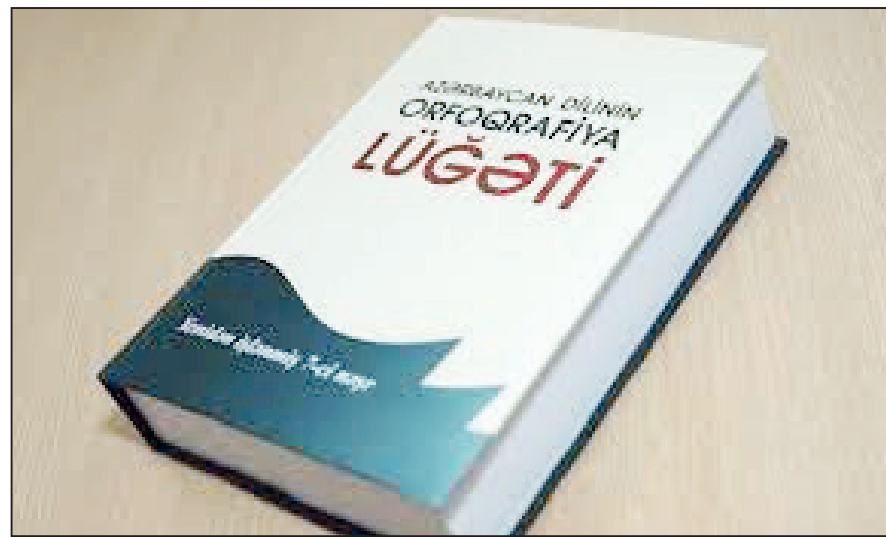
Nəqli keçmiş zamanın “-ib” variantının birinci şəxsdə işlədilməsi bilməməsi, istər-istəməz, nitqimizin böyük bir kəsimində (ən azı üçdə birində) bu formadan istifadəni qeyri-mümkün edir. Deməli, “-mı” variantını hər yerdə və həmişə “-ib” variantı ilə əvəz etmək mümkün deyil. Dilimizin təkamül prosesi bu formaların hər ikisini yaradıbsa, anlamalıyıq ki, üslub və ifadə baxımından onların hərəsinin öz yeri, öz işlənmə məqamı var. Amma təəssüf ki, bu adi həqiqəti hamı anlamır. Təxminən ötən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq, jurnalist dairələrində “-mı” şəkilçisinə qarşı səbəbi tam anlaşılmayan “səlib yürüşü” başladı və tədricən bu yanlış mövqeyi geniş ictimai rəyə də

təlqin etməyə çalışdılar. Etiraf etmək lazımdır ki, dilimizi və onun qayda-qanunlarını yaxşı bilməyənlər arasında müəyyən qədər tərəfdaş da toplaşdı. Bizim günlərdə bir sıra informasiya agentliklərinin, televiziya və internet kanallarının da bu “virusa” yoluxduğu müşahidə olunur.

Bu gün “-mı” kinayə, hətta ikrahla “sovet mediasının dil elementi” elan etmək qeyri-dəqiq və qərəzli yanaşma olmaqla bərabər, həm də elementar cahillik və savadsızlıq nümunəsidir. Çünki həmin mövqedə olanlar öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün nə dilçilik, nə də məntiq baxımından heç bir ciddi dəlil, arqument irəli sürə bilmirlər. Bu şəkilçi Orxon-Yenisey abidələrində də, “Kitabi-Dədə Qorqud”da da, Mahmud Kaşğarının “Divan”ında da, Qazi Bühranəddində də, Nəsimidə də, Xətəidə də, Füzulidə də, Aşıq Qurbanidə də, Vaqifdə də, Mirzə Fətəlidə də, Aşıq Ələsgərdə də, Seyid Əzimdə də, Mirzə Cəlildə də, Sabirdə də, Üzeyir bəydə də, Caviddə də, C.Cabbarlıda da, S.Vurğunda da, M.Müşfiqə də, Ə.Kərimdə də, M.Arazda da işlənir. İstisnasız olaraq, bütün ümumtürk şifahi və yazılı ədəbi abidələrində, müasir türk dillərinin hamısında bu şəkilçi var. Və birdən-birə özünü qəhrəman sayan kimlərsə onun inkarına qalxır... Bu adamlara adicə (hətta primitiv) bir sual vermək istərdik: “-mı” şəkilçisi olmadan “mən gəlmişəm” fikrini necə ifadə edərdiniz?

Azərbaycan torpağı bizim maddi Vətənimizdirsə, Azərbaycan dili də mənəvi Vətənimizdir. Onların hər ikisinin sərhədlərinin toxunulmazlığını qorumaq eyni dərəcədə müqəddəs borcumuzdur. Bu mənada mənəvi Vətənimizin kiçik bir parçası olan “-mı” şəkilçisini əlimizdən almaq istəyənlərlə maddi Vətənimizin kiçik bir parçası olan Şuşa qalasını əlimizdən almaq istəyənlər arasında elə bir ciddi fərq yoxdur. Ona görə də bu süni, qondarma problem mütləq dəf edilməli, aradan qaldırılmalıdır.

Müşahidələr “-mı” şəkilçisinə qarşı bu anormal, xəstə münasibətin təkəcə nəqli keçmiş zamanlı feillərə yox, həmin şəkilçi ilə düzələn feili

bunun üçün müəllifdən həm praktik, həm də nəzəri cəhətdən mükəmməl dil bilgisi tələb olunur. Bunsuz isə həmin formaların bir-birinin yerində işlədilməsi kobud morfoloji pozuntu olmaqla bərabər, ciddi məntiqi yanlışlığa və üslubi qarışıqlığa da gətirib çıxarır.

Əfsus ki, son onilliklərdə keçmiş zamanı ifadə etmək məqamında “-mı” şəkilçisi əvəzinə tamamilə yanlış olaraq “-an” şəkilçisindən istifadə edildiği müşahidə olunur. “Beş yüz il əvvəl tikiləcək bina” deyimini necə yanlışdırsa, “beş yüz il əvvəl tikilən bina” da eyni dərəcədə absurddur. Təəssüf ki, müasir mediamızda bu adi həqiqətin çox tez-tez nəzərdən qaçırıldığına şahid oluruq. Vətən müharibəsinin döyüşləri gedən günlərdə “azad edilən ərazilər” ifadəsini işlətmək doğru idisə, bu gün həmin ifadəni ancaq “azad edilmiş ərazilər” şəklində vermək doğru sayıla bilər.

Məsələn, qəzetlərin birində belə bir xəbər oxuyuruq: “Əhmədli qəsəbəsində tikilən binada yanğın baş verib.” Fikirləşsən ki, görəsən, tikilən (yəni, tikilməkdə olan!) binada yanan nə imiş? Sonrakı cümlədə isə yazılıb ki, “binaya cəmi dörd ay qabaq köçmüş ailənin avadanlığına ziyan dəyib.” Belə bir anlaşılmazlığın baş verməməsi üçün jurnalist, sadəcə, dil qaydasına əməl edərək, “yeni tikilmiş bina” ifadəsini işlətməli idi. “Prezident şəhid ailələri üçün tikilən binanın açılışını etdi” kimi cümlələrdə eyni dil

Başqa bir yazıda belə bir cümlə ilə rastlaşırıq: “Dünyanın inkişaf edən ölkələri sırasında İtaliya layiqli yer tutur.” Dünyanın yüksək səviyyədə inkişaf etmiş ölkələrindən biri olan İtaliya bu cümlədən xəbər tutsa, bəlkə də, Azərbaycana nota verər. Sonra gəl başa sal ki, bizim jurnalist sizi aşıqılamaq istəməyib, sadəcə olaraq, “-mı” şəkilçisindən xoşu gəlmir...

Əgər “-mı” şəkilçisi ilə düzələn feili sifətlərin yerinə bütün məqamlarda “an” şəkilçisi ilə düzələnər işlədilsə, onda gerek dilimizin ən koloritli sözlərindən olan “görməmiş” kəlməsini gözden əlil mənasında “görməyən” sözünə əvəz edək. Onda gerek filan yazıcının “Seçilmiş əsərləri” əvəzinə “Seçilən” əsərləri deyək. Bu isə tamamilə fərqli bir mənə daşıyır. Bu halda xarici dillərdən keçmiş zaman məzmunlu feili sifətlərin tərcüməsində həllolunmaz problemlə üzlaşırik. Təsəvvür edin, hər hansı bir informasiya noyabr ayında ABŞ Prezidenti seçilmiş Co Baydeni dekabrda ABŞ-ın “seçilən” prezidenti adlandırmaq necə səslənər?! O, yalnız seçki günü “seçilən” prezident idi, bir gün sonra isə artıq “seçilmiş” prezidentdir.

Nəzərdən keçirdiyimiz nümunələr adi bir şəkilçinin dil qaydalarına uyğun olmayaraq işlədilməsinin necə üslubi fəsadlar törətdiyini, necə ciddi nitq pozuntularına səbəb ola bildiyini əyani şəkildə nümayiş etdirir.

İlham ABBASOV, “Xalq qəzeti”